

Тацяна Галісаева

ФАЛЬКЛОРНЫЯ МАТЫВЫ Ў АПОВЕСЦІ Я. БАРШЧЭЎСКАГА «ДРАЎЛЯНЫ ДЗЯДОК І КАБЕТА ІНСЕКТА»

30–40-я гг. XIX ст. Беларусі з’яўляюцца перыядам росквіту рамантызму, які найбольш ярка адлюстравалася ў творчасці Я. Баршчэўскага. Як і большасць рамантыкаў, пісьменнік цікавіўся фальклорам і шмат вандраваў па Беларусі, таму мог чуць не толькі паданні Віцебшчыны, дзе ён нарадзіўся, але і іншых мясцін, пра што сведчаць «Нарысы Паўночнай Белай Русі», якія змяшчаюць багаты і карысны фальклорны матэрыял.

Паводле слоў М. Хаўстовіча «ўменне ствараць фальклор у дасведчанага Я. Баршчэўскага ўвасобілася ва ўменне тварыць у фальклорным духу. Дадзеная фальклорнасць не раўназначная народнай фальклорнасці» [5, 190]. Цікавасць да міфатворчасці выявілася ў стварэнні своеасаблівай двухузроўневай мадэлі свету: рэальнага і фантастычнага вымярэнняў. Згодна з міфалагічнымі ўяўленнямі ўсходніх славян, найчасцей рэальнае адбываецца ўдзень, а фантастычнаму адведзены час пасля захаду сонца і да першага спеву пеўня. Гэтая лінія адначасова з’яўляецца падзелам першаснай умоўнасці, той, у якую чытач схільны паверыць, і другаснай, у якой дзейнічаюць ірэальныя істоты.

Яшчэ адным знакам перадачы ірэальнага з’яўляюцца маўленчыя формулы: «Раскажу, што ад іншых чуў, а ці гэта праўда, не мой клопат» [1, 292]. Такі прыём дазваляе стылізаваць твор мастацкай літаратуры пад фальклорны, праз шматгалоссе расказчыкаў увесці элементы народнай дэманалогіі. З дапамогай «завуаліраванай» (Ю. Ман) фантастыкі Я. Баршчэўскі змяняе сваю ролю ў стварэнні незвычайнага, такім чынам здымаючы з сябе адказнасць за непраўдзівыя сведчанні.

Прыём «завуаліраванай» фантастыкі вымагае ад аўтара спецыфічнай кампазіцыі твора. «Драўляны Дзядок» Яна Баршчэўскага – твор рамкавай будовы (як казачны эпас «Тысяча і адна ноч» і «Дэкамерон» Дж. Бакача). Гісторыю пана З. («Што здарылася з Драўляным Дзядком») і апавяданні пана Ротмістра («Кабета Інсекта», «Горды Філосаф» і інш.) Я. Баршчэўскі змясціў ў асобных раздзелах. Менавіта гэтыя гісторыі з’яўляюцца асноўным месцам канцэнтравання фальклорных вобразаў: крывасмокаў, пярэваратняў і інш. У Я. Баршчэўскага чытаем: «Здавалася яму, што страшны крывасмок, абапіраючыся спарохнелаю рукою, навісаў над яго тварам і жахліва заглядаў яму ў вочы» [1, 295]. Пісьменнік арыентаваўся на славянскую міфалогію, паводле якой, крывасмок (упыр, вампір) – мярцвяк, які нападае на людзей і жывёл. Упыром становіцца пасля смерці чалавек, што нарадзіўся ад нячыстай сілы або сапсаваны ёю (дзіця-ўпыра можна было пазнаць па дваіным радзе зубоў). Таксама ўпыром становіўся нябожчык, праз труну якога пераскочыла чорная кошка. Аднак найчасцей упыры – гэта самазабойцы, ведзьмакі. Людзі верылі, што ўначы ўпыр падымаўся з труны і ў абліччы налітага крывёю мерцвяка або нейкай зааморфнай істоты забіваў людзей, высмоктваў іх кроў, пасля чаго ахвяры паміралі і самі ператвараліся ў вампіраў (гл. [4, 563]).

У некаторай ступені ўласцівасці ўпыра характарызуюць кабету Інсекту (спробы пакусаць пана А.). Яе вобраз не з'яўляецца статычным. Дынаміка развіцця заключаецца ў тых метамарфозах, што адбываюцца з ім на працягу аповеду: спачатку кабета Інсекта злосная пані, потым Інсекта, а затым – Плачка. Вучоныя тлумачаць такія супярэчлівасці ў бачанні вядзьмарак наступным чынам: «Успрыманне ведзьмы нібы старой і маладой, магчыма, узыходзіць да містычна-магічнага ўспрыняцця рэчаіснасці: як маладую і прываблівую дзяўчыну ведзьму характарызуюць, каб падкрэсліць магутнасць яе чар, а стары ўзрост сімвалізуе старажытнасць традыцыі, якую яны рэпрэзентуюць» [2, 233]. Адсюль і даволі пашыранае ўяўленне пра ведзьмаў, якія маглі быць і прывабліва-спакуслівымі, і пачварна-агіднымі, што і знайшло адлюстраванне ў творчасці Я. Баршчэўскага. Паводле меркаванняў забабонных людзей, вядзьмы здольныя ўплываць на наваколле і чалавека, пераўвасабляцца ў розных жывёл, праходзіць праз зачыненыя дзверы, лятаць, выкрадаць сэрцы, выклікаць хваробы, сурочыць. Ім прыпісвалі магчымасць дамаўляцца з д'яблам. Вядзьмарскія атрыбуты толькі часткова характарызуюць кабету Інсекту. Для Я. Баршчэўскага не характэрна строгая арыентацыя на народную дэманалогію. Пісьменнік адвольна выкарыстоўвае фальклорныя даныя, займаючыся ўласнай міфатворчасцю для раскрыцця пэўных ідэй, што дае падставы даследчыкам праводзіць паралелі паміж вобразам здрабнелай Інсекты і падзеламаі Рэчы Паспалітай.

Менавіта ў кантэксце міфатворчасці варта разглядаць вобраз Драўлянага Дзядка, які не з'яўляецца цалкам фальклорным, хоць і мае літаратурных і міфалагічных адпаведнікаў: Галава ў паэме А. С. Пушкіна «Руслан і Людміла», лацінаамерыканскі чанчон і інш.

На думку М. Хаўстовіча, «істотна для пісьменніка і тое, каб вобраз Драўлянага Дзядка не быў абмежаваны двума-трыма функцыямі, каб ён меў аднотолькі дачыненні да дробных рэчаў, нязначных спраў <...> Драўляны Дзядок дзейнічае ва ўсіх сферах: ён аказвае ўплыў на парабкаў, сялян, паноў, увесь край» [5, 172]. Такая ўсезапапрабаванасць арыентуе на тое, што Драўляны Дзядок – увасабленне мары Я. Баршчэўскага аб ідэальным, дасведчаным філосафе – кіраўніку дзяржавы. На гэтую думку наводзяць наступныя факты: Драўляны Дзядок быў зроблены па вобразу Сакрата (прасочваецца арыенцір на філасофскі пачатак). Сам Дзядок ёсць не што іншае, як Галава – кіраўнік (дзяржаўны дзеяч), да таго ж кабета Інсекта (па меркаванню большасці даследчыкаў – персаніфікацыя Беларусі, дакладней, у той час Рэчы Паспалітай) ускладае на галаву Дзядка вянок, які асацыіруецца з каронай.

Я. Баршчэўскі творча скарыстаў вобразы гарадскога і студэнцкага фальклору. Пры абмалёўцы шкаляроў фантастычнае адыходзіць на другі план, уласна вобразы не надзелены звышнатуральнымі магчымасцямі, аднак гэтыя героі знаходзяцца ў рознай ступені дачынення з інфернальнымі сіламі. Я. Баршчэўскі стварае своеасаблівую галерэю тыпаў студэнтаў, якую ўдала ілюструе прыкладамі. Сярод дзеючых асоб аповесці Я. Баршчэўскага апынуліся

Горды Філософ (студэнт-ганарлівец), Люцэфуга (студэнт-лайдак) і Северын (студэнт-летуценнік), якія з'яўляліся ў свой час навучэнцамі езуіцкай акадэміі.

Горды Філософ цяжка правініўся перад Богам сваімі антырэлігійнымі разважанымі. Хутчэй за ўсё, падобнае паданне сапраўды існавала ў езуіцкім асяроддзі, бо незалежна ад Я. Баршчэўскага аднатыпную гісторыю пра Эрваса змясціў Я. Патоцкі ў кнізе «Рукапіс, знойдзены ў Сарагосе».

Вобраз шкаляра Люцэфугі адпавядае традыцыйным апісанням студэнтаў-гультаёў, якія вераць, што «не навукі даюць чалавеку шчасце, а Фартуна» [1, 299]. Мянуска, якую атрымаў шкаляр ад Дзядка, даволі сімвалічная. М. Хаўстовіч прыводзіць адразу некалькі версій яе тлумачэння:

1) Люцэфуга – ад Люцыпар, Люцэфер – праціўнік Бога, адступнік ад веры;

2) Люцэфуга (лац. *lucis* — святло, *fuge* – бегчы, уцякаць) – той, хто ўцякае ад святла навукі і веры [5, 177, 178].

Другі падыход больш адпавядае існасці вобраза. Люцэфуга хаваецца ад святла навукі, не прытрымліваецца боскіх заветаў. Дзядок папярэджаў аб небяспечнасці такіх паводзінаў: «О Люцэфуга! Люцэфуга! Ты як абрыдлы прусак, што хаваецца ад дзённага святла пад падлогаю, або ў цёмнай шчыліне» [1, 299]. Мы даведваемся, што герой марна пражыў жыццё, нікім не заўважаны, а напрыканцы ператварыўся ў вялізнага прусака.

Асобна вылучаецца постаць Севярына – гэта ўсё ж станоўчы герой, аднак ён жыве ў выраю сваіх мар: «Быў ён з лепшых вучняў, любілі яго настаўнікі, ён часта атрымліваў узнагароды, меў вялікую ахвоту вывучаць замежныя мовы і нядрэнна ўжо гаварыў на некалькіх. А чытаў найбольш паэзію: ідыліі Фэакрыта, Геснера, Шымановіча яго зусім ачаравалі. Паўсюль ён бачыў Аркадыю, а ўсе людзі ў ягоным уяўленні былі найўныя і шчырыя пастушкі. Калі ён выходзіў на шпацыр за горад, дык у ручаях бачыў наядаў, на лугах скакалі німфы, а ў засені дрэваў з-пад зялёнага вэлюму ўсміхаліся яму дрыяды. Словам, усюды сустракаў ён старажытны залаты век грэкаў, не ведаў, што ёсць бяда на свеце, быў заўсёды весёлы сам і весяліў іншых» [1, 308]. Дзядок папярэджае: «Ты будзеш выгнаны з раю сваіх мар, пойдзеш крамяністаю дарогаю і нікчэмныя інсекты ў вобліках страшыдлаў будуць гнацца за табою» [1, 309]. Гэтае працтва таксама спраўджаецца, як і іншыя прадказанні Драўлянага Дзядка.

З'яўляецца відавочным, што Я. Баршчэўскі выкарыстаў фальклор у сваёй творчасці, аднак яго аповесць не з'яўляецца звычайным зборам паданняў, як адзначае В. Каваленка: «Заслуга Яна Баршчэўскага ў тым, што ён, звяртаючыся да беларускага фальклору, да рэшткаў міфалагічных уяўленняў <...> яшчэ больш зблізіў даўнія ўяўленні народа з літаратурай, накрэсліў шмат якія шляхі мастацкага сцвярджэння народнага характару, літаратурнай лірызацыі, паэтызацыі жыцця, канкрэтызаваў, згодна патрабаванняў сваёй эпохі і ўласнага эстэтычнага ідэалу, сацыяльны змест вечнага супрацьпастаўлення патрыярхальнага і сусветнага, бездухоўнага і духоўнага, чым умацаваў і паглыбіў ідэйна-эстэтычныя вытокі маладой беларускай літаратуры» [3, 107].

ЛІТАРАТУРА

1. *Баршчэўскі Я.* Выбраныя творы. Мн., 1998.
2. *Баўэр В., Дюмотц І., Головин С.* Энциклопедия символов. М., 1995.
3. *Каваленка В. А.* Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. Мн., 1981.
4. Мифологический словарь / под ред. Е. М. Мелетинского. М., 1991.
5. *Хаўстовіч М. В.* Мастацкі метады Яна Баршчэўскага. Мн., 2003.